

Journal of Resistance Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 12, Number 23, Autumn and Winter 2020-2021

**An Investigation of the Reflections of Religion, Ethics and
Mysticism in the Novel 'With Cups of Hemlock' by Abdolmajid
Najafi.**

Mansor mohebi¹
Bahaeddin eskandari²

Abstract

Religious, moral and mystical beliefs are rooted in the ambitious spirit of man and his instincts for wanting the more and the better, and his higher needs such as the need to move. These innate tendencies have led man to the beliefs that have been and will be inseparable from his social and personal life for a long time, and it is natural that writers, who are themselves part of human society, reflect these tendencies and beliefs in different ways. After the revolution and with the beginning of the imposed war, there was a fundamental change in the religious view of many writers and unlike many writers before the revolution, their perception of the religious life of society influenced by the realities of society and the different presence of religious thought, a positive and realistic perception. Abdolmajid Najafi is one of these writers after the revolution and who has a semantic view. In this research, the reflection of religion, ethics and mysticism in the novel *With cups of hemlock* by this author has been studied. In this novel, he has depicted moral and religious behaviors and their spiritual perceptions with a meaning-oriented perspective and bringing opposite and opposite spectrums, and has presents a spectacular picture of religion and meaning. The beliefs and spiritual behaviors of the main characters of this novel are the main

¹.P.h.D candidate of Persian language and literature, Qom university, (corresponding author), Email: mansor.mohebi@yahoo.com

².Associate professor, department of Persian language and literature, Qom university, Email: Bahaeddineskandari@gmail.com

Date of submission: 11/10/2019 Date of acceptance:20/02/2021

elements shaping the action of the story; characters who are responsible people with pleasant and sociable religious beliefs and far from superstition, those who endure suffering in fulfilling their responsibilities and fulfilling their beliefs, endure hardships and ridicule death and captivity.

Keywords: Religion, Ethics, Mysticism, Najafi, Abdolmajid, *With cups of hemlock*

1. Introduction

Spiritual and mystical tendencies and religious beliefs throughout history have been an inevitable part of individual and social life, and any writer influenced by the realities of society, not writing a story to prove his ideological and quasi-ideological beliefs, has somehow found himself obliged to reflect these semantic factors. In the years of the history of fiction before the revolution, some writers, in an anti-religious atmosphere fueled by the authorities and in an atmosphere where realism in a quasi-naturalistic behavior was often limited to reflecting the suffering of the lower classes and society, in an artificial and clichéd portrayal of religion and beliefs, sought to address only the negative aspects of religious beliefs and practices, and portray a world full of superstition, unpopularity and bias. The fifties and the efforts of religious dissidents, especially Shariati, brought about a fundamental change in the religious view. The Islamic Revolution and the occurrence of an unintended and unequal war and the different role of religious people in the social arena and the emergence of a new generation of writers created a new perspectives in the field of fiction on the role of religion and spiritual tendencies. Abdolmajid Najafi is one of those who has tried to show this different view in his works. In this research, this view and how religion, ethics and mystical tendencies have been reflected in his novel *With cups of hemlock* have been studied.

2. Methodology

To do this research, the novel *With cups of hemlock* was read several times and samples of reflections of religion, ethics and mysticism were extracted and then analyzed. In order to avoid generalization, an attempt has been made to obtain a more accurate and scientific understanding

of the reflection of spirituality in this work by answering a few questions.

3. Discussion

Abdolmajid Najafi was born in 1960 in Tabriz. He completed his primary education in Hekmat elementary school and his secondary education in Dekhoda high school and entered Tabriz University in 1977. From 1985, he started writing short stories and novels and wrote valuable works for teenagers and adults. He is one of the writers whose realist tendencies are evident in his works.

With cups of hemlock is the story of the life of a militant named Mohsen Shafiei. After being engaged to his cousin, Maral, he goes to war to be of help. Her parents and fiancé are restless, waiting for him, but his passion for being in the war zone and service to the homeland is so strong in him that he does not remain in his home, and Despite his family's pleas, he returned to the war zone after going home, and was eventually captured by Iraqi forces at the end of an operation.

The novel *With cups of hemlock* narrates the confrontation of different groups and tendencies. On the other hand, this novel narrates self-sacrifice, cooperation and beautiful manifestations of morality, religious beliefs and semantics. There are those who sacrifice their lives in the service of the homeland and in defense of honor and the victory of truth over falsehood and the domination of religious ideals. They endure the highest tortures, abandon their homes, families and relatives, and fight in holy jihad on the battlefields of right against wrong.

There are also groups that do not have a strong attachment and belief in the system, homeland and Islam. They are busy with their lives and try to make a name for themselves by selling out and betraying their homeland, and even if it is in their interests, they do not hesitate to betray their country.

Belief in destiny and that God has destined everything for man is one of the characteristics of the novel's main characters, including Mohsen. He believes that not meeting his family, participating in operations and being captured by the enemy were all decided by God in his destiny.

In this novel, unlike the works before the revolution, people with religious and mystical tendencies have a prominent position. These are people who work hard and earn a living, help their parents in family affairs from childhood and adolescence, go to the war zone without any consideration and defend the homeland and in this way, they are not

afraid of captivity and martyrdom, and they do not turn a hair in hardships.

The resistance of the captives against the enemy and their unique behavior towards each other during captivity is another example of the characteristics of religious and moral people in this novel. It would not be an exaggeration to say that the action of this anecdote is based on the high beliefs and moral characteristics of its prominent characters, and that the story is an attempt to portray the role of these values.

The high morale and resilience of the warriors on the battlefields, even when they have no hope of surviving, are some of the points made by the author of the novel. Religious and semantic characters in this novel have positive moral and special characteristics, each of which has beauties and sits in its place. Chastity, belief in the dignity of the Imams, not being attached to home and family and comfortable life, as well as the high religiosity and morale of the warriors of Islam, are the characteristics that religious figures display in this novel.

4. Conclusion

Abdolmajid Najafi's novel *In cups of hemlock* is one of the works of the eighties, and its subject is the life story of Mohsen Shafiei, from adolescence to war, captivity and freedom. What is evident in this novel is religious belief, trust in God, morality, respect for elders, patriotism, altruism, self-sacrifice and self-sacrifice, and enduring the hardships of Iranians in defending their rights, religion, honor, and country. This novel narrates the confrontation of different groups and tendencies.

1- The narrator of self-sacrifice, cooperation and beautiful manifestations of morality and religious beliefs and semantics. There are those who sacrifice their lives in the service of the homeland and in defense of honor and the victory of truth over falsehood and the domination of religious ideals, they endure the highest tortures, leave home and family and relatives, and fight on the battlefields of right against wrong, in holy jihad; those who not only survive on their own, but also their families, endure hardships and hardships behind the front, relying on their deep religious beliefs, and live in trust in God.

2- It narrates those whose religious beliefs are very superficial and emotional and far from some of the responsibilities defined in the religion for the believers, those who, for example, drink wine while claiming to be a Muslim and make excuses that just having a pure heart is enough.

By drawing these contrasts in his narrative of life, the author has tried to depict both deep religious beliefs and superficial semantic and irresponsible meaning-based beliefs, as well as eclectic and deviant beliefs. In this novel, unlike the pre-revolutionary works, people with religious and mystical inclinations have a prominent and eye-catching position. There are also individuals and groups who do not have much attachment and belief in the true religion and Islam and only pursue their own interests, and if they can, they will not neglect to strike a blow at religion.

But, what is evident in these confrontations is to respect religion and its values and to motivate the audience to a spiritual perception of life. The author tries to lead the readers to a transcendent interpretation of existence and life by drawing a sketch of the lives of those who can be touched and seen next to him, and in fact the narration in his hands is an excuse for this.

References [In Persian]:

- Irani, N.(1986). *Stories, definitions, tools and elements*. Tehran: Children and Adolescents Intellectual Development Center.
- Baronyan, H. (2011). *Characterization In Sacred Defense short stories*. Tehran: Foundation for the Preservation of Relics and the Dissemination of the Values of Sacred Defense.
- Parsinejad, K. (2000). *Structure and elements of the story*. Tehran: Artistic Field.
- Dad, S. (2002). *The dictionary of literary terms*. Tehran: Morvarid.
- Sharifi, M. (2009). *The dictionary of Persian literature*. Tehran: Moein.
- Abedi, D. (1997). *A bridge to storytelling*. Tehran: Mareseh.
- Mirsadeghi, J. (1998). *The story elements*. Tehran: Sokhan.
- Mirabedini, H. (2014). *The History of Iranian fiction*. Tehran: Sokhan.
- Najafi, A. (2007). *With cups of hemlock*. Tehran: Sarir.
- Yonesi, E. (1991). *The art of storytelling*. Tehran: Negah.

نشریه ادبیات پایداری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال دوازدهم، شماره بیست و سوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

بررسی انعکاس دین، اخلاق و عرفان در رمان «با جام‌های شوکران»

اثر عبدالمجید نجفی

(علمی- پژوهشی)

منصور محبی^۱

بهاء‌الدین اسکندری^۲

چکیده

باورهای دینی، اخلاقی و عرفانی ریشه در روح بلندپرواز انسان و غریزه‌های بیشترطلبی و بهترطلبی و نیازهای عالی او همچون نیاز به حرکت دارند. این گرایش‌های فطری، آدمی را به باورهایی رسانده‌اند که در درازنای زمان جزئی جدایی‌ناپذیر از زندگی اجتماعی و فردی او بوده‌اند و خواهند بود و طبیعی است اگر نویسندگان که خود بخشی از جامعه انسانی هستند؛ به گونه‌های مختلفی این کشش‌ها و باورها را منعکس کنند. پس از انقلاب و با شروع جنگ تحمیلی، در نگاه دینی بسیاری از نویسندگان تحولی بنیادین به وجود آمد و بر خلاف بسیاری از نویسندگان پیش از انقلاب، تلقی آنان از حیات دینی جامعه متأثر از واقعیات اجتماع و حضور متفاوت اندیشه دینی، برداشتی مثبت و واقع‌گرایانه شد. عبدالمجید نجفی از همین دست نویسندگان پس از انقلاب و با نگاهی معناگراست. در این پژوهش به بررسی انعکاس دین، اخلاق و عرفان در رمان «با جام‌های شوکران» از این نویسنده پرداخته شده است. وی در این رمان با نگرشی معنا محور و آوردن طیف‌های متقابل و مخالف، رفتارهای اخلاقی و دینی و دریافت‌های معنوی آنها را به تصویر کشیده و تصویری چشم‌نواز از دین و معنا ارائه داده است. باورها و رفتارهای معنوی شخصیت‌های محوری این رمان ارکان اصلی شکل‌دهی به کنش داستان هستند؛ شخصیت‌هایی که افرادی هستند مسئولیت‌پذیر با باورهای دینی دلنشین و جامعه‌پسند و به دور از خرافه، کسانی که در ایفای

^۱ . دانشجوی دکترای زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه قم. (نویسنده مسئول: mansor.mohebi@yahoo.com)

^۲ . دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه قم: bahaeddineskandari@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹-۰۷-۲۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹-۰۹-۲۹

مسئولیت‌ها و تحقق باورهای خود رنج‌ها را تحمل می‌کنند و سختی‌ها را به جان می‌خرند و مرگ و اسارت را به سخره می‌گیرند.

واژه‌های کلیدی: دین، اخلاق و عرفان، عبدالمجید نجفی، با جام‌های شوکران.

۱- مقدمه

کشش‌های معنوی و عرفانی و باورهای مذهبی در طول تاریخ، بخشی گریزناپذیر از حیات اجتماعی و فردی بشر بوده است و هر نویسنده‌ای که متأثر از واقعیات جامعه و نه در پی اثبات باورهای ایدئولوژیک و شبه ایدئولوژیک خویش داستانی را پرداخته باشد؛ به گونه‌ای خود را ملزم به انعکاس این عوامل معناگرا دیده‌است. در سال‌هایی از تاریخ داستان‌نویسی در پیش از انقلاب عده‌ای از نویسندگان - در فضایی دین‌ستیز که از سوی مسئولان بدان دامن زده می‌شد و در حال و هوایی که غالباً دایرهٔ رئالیسم در رفتاری شبه ناتورالیستی به انعکاس درد و رنج طبقه فرودست جامعه و پلشتی‌ها محدود می‌شد - در ترسیمی تصنعی و کلیشه‌ای از مذهب و باورها می‌کوشیدند تنها به جنبه‌های منفی از باورها و رفتارهای مذهبی بپردازند و دنیایی سرشار از خرافه و نامردمی و کج‌اندیشی را به تصویر بکشند. دههٔ پنجاه و تلاش دگراندیشان دینی بویژه شریعتی‌تغییری بنیادین در نگاه دینی به وجود آورد. انقلاب اسلامی و وقوع جنگی ناخواسته و نابرابر و نقش متفاوت مذهب‌یون در عرصه‌های اجتماعی و ظهور نسلی جدید از نویسندگان نگاه‌های جدیدی را در عرصهٔ داستان‌نویسی نسبت به نقش مذهب و گرایش‌های معنوی به وجود آورد. عبدالمجید نجفی از کسانی است که می‌کوشد این نگاه متفاوت را در آثار خویش به نمایش گذارد.

۱-۱- بیان مسئله

مقاله حاضر چگونگی انعکاس دین، اخلاق و کشش‌های عرفانی را در رمان «با جام‌های شوکران» اثر عبدالمجید نجفی مورد بررسی و کاوش قرار داده است. در این پژوهش برای گریز از کلی‌گویی تلاش شده است تا با پاسخ به چند پرسش، دریافت دقیق‌تر و علمی‌تری از بازتاب معنویت و روحانیت در این اثر ارائه شود.

۱-۲- پیشینه تحقیق

براساس بررسی‌های صورت گرفته به نظر می‌رسد در باب انعکاس دین، اخلاق و عرفان در رمان «با جام‌های شوکران» تاکنون پژوهشی صورت نگرفته و این اولین بار است که در این خصوص مقاله‌ای نگاشته می‌شود.

۱-۳- سؤالات تحقیق

- در جستجوی چگونگی انعکاس دین، اخلاق و عرفان در این رمان و برای پرهیز از کلی‌گویی‌ها و پراکنده‌بافی‌ها خواهیم کوشید با طرح پرسش‌هایی تحقیق خود را پی‌بگیریم.
- الف- محور اصلی داستان چیست؟ دین، اخلاق و یا عرفان و یا چیزی غیر از اینها؟ آیا داستان به دنبال ارائه تصویری دینی و اخلاقی و عرفانی و یا ضد اینهاست؟
- ب- ویژگی‌های دینی، اخلاقی و عرفانی شخصیت‌های محوری داستان چیست؟
- ج- شخصیت‌های اصلی داستان در سطوح معنوی و دینی چه باورهایی دارند؟
- د- شخصیت‌هایی که تمایلات دینی و عرفانی دارند، چگونه تصویر شده‌اند و جایگاه آنها در داستان چگونه است؟
- ه- آیا ویژگی‌های اخلاقی و دینی شخصیت‌ها و باورها و اعتقادات آنها نقشی در کنش داستان‌ها و سیر آنها دارند؟
- و- آیا داستان اخلاق و ویژگی‌های خاصی را با اشخاص مذهبی و معناگرا ارتباط می‌دهد؟

۱-۴- ضرورت بحث

در تاریخ داستان‌نویسی قبل از انقلاب عده‌ای از نویسندگان، در تصویری تصنعی و کلیشه‌ای از مذهب و باورها، تنها به جنبه‌های منفی باورها و رفتارهای مذهبی توجه داشتند و دنیایی سرشار از خرافه و نامردمی و کج‌اندیشی را به تصویر می‌کشیدند. در دهه پنجاه افرادی همانند شریعتی تغییری بنیادین در نگاه دینی به وجود آوردند. با ظهور انقلاب اسلامی و به دنبال آن وقوع جنگ تحمیلی و نقش متفاوت اشخاص مذهبی در عرصه‌های اجتماعی و پیدایش نسلی جدید از نویسندگان نگاه‌های جدیدی را در عرصه داستان‌نویسی نسبت به نقش مذهب و گرایش‌های معنوی به وجود آورد. به نظر می‌رسد بررسی و کاوش پیرامون این نگاه و نگرش جدید و ارائه نمونه‌هایی عینی از آن در قالب یک مقاله ضروری است.

۲- بحث

۲-۱- عبدالمجید نجفی و آثار او

عبدالمجید نجفی در سال ۱۳۳۸ در تبریز به دنیا آمد. دوران ابتدایی را در دبستان حکمت و دوران متوسطه را در دبیرستان دهخدا به پایان رساند و در سال ۱۳۵۶ وارد دانشگاه تبریز شد. رشته اصلی وی پیراپزشکی و اتاق عمل بود؛ اما با ورود به کانون پرورش فکری کودکان رشته خود را به زبان و ادبیات فارسی تغییر داد و در نهایت در مقطع کارشناسی ارشد این رشته فارغ التحصیل شد. نجفی پس از اتمام خدمت نظام وظیفه از سال ۱۳۶۳ در کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، به عنوان مربی استخدام شد و تا سال ۱۳۸۰ در آن اداره به عنوان کارشناس مرکز آفرینش‌های ادبی مشغول خدمت بود. از سال ۱۳۶۴ شروع به نوشتن داستان کوتاه و رمان کرد و آثاری ارزشمند برای نوجوانان و بزرگسالان به رشته تحریر درآورد. وی از نویسندگانی است که گرایش‌های رئالیستی در آثارش نمودی آشکار دارد. عبدالمجید نجفی در این راه جوایز زیادی را به خود اختصاص داده است؛ از جمله: لوح زرین نخستین جشنواره کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، جایزه کتاب سال شورای کتاب کودک ایران و جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۸۴. نجفی عضو کارشناسی ادبیات بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس استان آذربایجان شرقی است که تاکنون نزدیک به ۵۰ اثر از او به چاپ رسیده است؛ از جمله آثار او می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ۱- با جام‌های شوکران (رمان) ۲- برف‌آباد (رمان) ۳- دختری به نام پریا (رمان) ۴- راز گمشده خاور (داستان بلند) ۵- باغ ملکوت (داستان بلند) ۶- مجموعه ۳۵ داستان برای نوجوانان ۷- بالاتر از خانه عقاب (مجموعه داستان)

۲-۲- خلاصه رمان

«با جام‌های شوکران» رمانی است در ۳۰۴ صفحه و بیست و سه فصل، انتشار یافته توسط انتشارات صریر در سال ۱۳۸۵ و برگزیده شده به عنوان کتاب سال دفاع مقدس در سال ۱۳۸۶. این رمان داستان زندگی رزمنده‌ای است به نام محسن شفیعی. او پس از نامزدی با

دختر عمویش مارال به عنوان امدادگر به منطقه جنگی می‌رود. پدر و مادر و نامزدش چشم به راه و بی‌قرار او هستند؛ اما عشق به جبهه و خدمت به وطن در وجود او چنان نیرومند است که پایبند شهر و خانه و کاشانه نمی‌ماند و به رغم التماس خانواده، پس از بازگشت باری دیگر به منطقه جنگی و جبهه می‌رود و سرانجام در پایان یک عملیات به اسارت نیروهای عراقی در می‌آید. پس از مدتی و در حالی که وضعیت جسمانی‌اش زیاد مساعد نیست، او را به اردوگاه تکریت می‌برند. در آن‌جا شوهر خواهر خویش، کمال را می‌بیند که به عضویت گروهک منافقین درآمده و به ارتش عراق خدمت می‌کند و برای اثبات سرسپردگی خویش اطلاعاتی نادرست در مورد محسن در اختیار ارتش عراق قرار می‌دهد و این نامردمی باعث تشدید شکنجه محسن می‌شود.

محسن سال‌های سخت اسارت و غربت را به امید آزادی و به عشق بازگشت به وطن و دیدار عزیزان سپری می‌کند؛ اما زمانی که به ایران برمی‌گردد، درمی‌یابد که اوضاع دگرگون شده و اتفاقات بسیاری افتاده است: مارال از غده‌ای سرطانی که در شکمش رشد کرده رنج می‌برد، عمو قاسم (پدر مارال) بر اثر تصادف در گذشته، عزیزه (خواهرش) با جانبازی به نام نادر ازدواج کرده، راضیه (خواهر بزرگترش) از همسرش کمال جدا شده و به منزل پدری برگشته است. محسن بعد از اینکه در جریان این مشکلات قرار می‌گیرد، مصمم می‌شود که مرهمی بر آلام عزیزانش باشد و به حل و فصل گرفتاری آنها بپردازد. در این مدت بیماری مارال نیز رو به بهبودی می‌گذارد و رمان با سرانجامی خوش به پایان می‌رسد.

۲-۳- شخصیت‌های رمان

پیش از یافتن پاسخ‌هایی بر پرسش‌های یادشده، نگاهی خواهیم انداخت به شخصیت‌های این حکایت:

محسن شخصیت اصلی این رمان است و حوادث و جریان رمان اساساً حول محور او می‌گردد. در همان حال که وابستگی‌ها و دلبستگی‌ها او را به ماندن می‌خوانند؛ به ویژه آنکه تازه عروسی در خانه دارد؛ درحالی که می‌نماید برای واکسینه کردن دام‌ها به مناطق عشایری و روستایی می‌رود، به عنوان امدادگر هلال احمر به جبهه می‌رود. در عملیاتی در جبهه یک چشمش را از دست می‌دهد؛ اما به خانواده‌اش می‌گوید که شاخ گاو به چشمش خورده

است. او باز هم به رغم التماس و درخواست نامزدش مارال و همچنین پدر و مادرش به جبهه می‌رود و در پایان عملیاتی سخت و نفس‌گیر در کوه‌های صعب‌العبور غرب کشور به اسارت نیروهای بعثی درمی‌آید. در زمان اسارت بدترین شکنجه‌ها را تحمل می‌کند و بارها او را تا دم مرگ کتک می‌زنند. بعثی‌ها مدعی‌اند که می‌دانند محسن از فرماندهان است و این باور آنان را به شکنجه‌های سختی می‌کشاند. محسن بعدها متوجه می‌شود که دامادشان کمال که به تازگی به عضویت منافقین درآمده است، برای اثبات سرسپردگی خویش، به دروغ نسبت‌هایی به محسن می‌دهد و همین است که بعثی‌ها را به آن باور ناروا و شکنجه‌های بیش از حد کشانده است. محسن اما تمامی این عذاب‌ها و شکنجه‌ها را به امید بازگشت به خاک وطن تحمل می‌کند. سرانجام پس از سال‌ها شکنجه و امید و انتظار، روز رهایی فرا می‌رسد و محسن به ایران باز می‌گردد.

مارال نامزد و دختر عموی محسن است. او علیرغم مخالفت مادرش به محسن جواب مثبت می‌دهد. او از محسن می‌خواهد دیگر به جبهه نرود و به کار و زندگی بپردازد. محسن می‌پذیرد که دیگر به جبهه نرود و تنها به مناطق محروم سرکشی کند؛ اما وقتی که محسن به او می‌گوید که در جبهه بوده و در عملیات زخمی شده، بسیار ناراحت و نگران می‌شود؛ ولی در نهایت از حرف‌های محسن قانع می‌شود و به رفتن او به جبهه رضایت می‌دهد.

بعد از اسارت محسن، چون خبری از شهادت و یا اسارت او به خانواده نمی‌رسد، مارال هر هفته به گلزار شهدای گمنام می‌رود و به یاد محسن فاتحه می‌خواند. مارال تمام سختی‌ها را به امید بازگشت محسن تحمل می‌کند. او به دل درد شدیدی مبتلا می‌شود و بعد از مراجعه به دکتر متوجه می‌شود که غده‌ای سرطانی در شکمش در حال رشد است و باید جراحی شود و یا به مدت طولانی دارو مصرف کند. او به تدریج لاغرتر و ناتوان‌تر می‌شود؛ اما پس از بازگشت محسن حال او نیز رو به بهبودی می‌گذارد و در نهایت از بیماری نجات پیدا می‌کند.

مش کاظم پدر محسن است که کارش بنایی است. او به علت خستگی از کار بنایی شب‌ها که به خانه بر می‌گردد، حوصله صحبت کردن و هم‌نشینی با خانواده را ندارد و سریع می‌خواهد و فردای آن روز دوباره به سر کارش می‌رود، به گونه‌ای که همسر و بچه‌هایش

زیاد او را نمی‌بینند. با رفتن محسن به جبهه تنها می‌شود و نگران سرنوشت محسن و مارال است. از طرفی با مرگ برادرش بر اثر تصادف مسئولیت خانواده او نیز به کارش اضافه می‌شود. با شنیدن خبر فرار دامادش کمال به عراق و برگشت راضیه و دخترش به خانه، بیشتر نگران می‌شود و بیماری مارال نیز که یادگار محسن است خاطر او را می‌آزارد؛ اما سعی می‌کند به روی خود نیاورد و پناه خانواده باشد و با بازگشت محسن از اسارت به نوعی آرامش پیدا می‌کند.

سکینه سلطان مادر محسن که به دلیل خستگی زیاد و بی‌حوصلگی همسرش، نمی‌تواند با او درد دل کند و هم‌صحبت شود، همیشه در دلش خاطرات و خوشی‌های گذشته زندگی را با او مرور می‌کند. بعد از اسارت محسن هر هفته به گلزار شهدای گمنام تبریز می‌رود و فاتحه‌ای می‌خواند. بسیار بی‌قراری می‌کند و دائم در حال گریه و زاری است، اما بعد از این که در حالت رؤیا حضرت فاطمه زهرا^(س) به او می‌گوید که پسرش زنده است، حال و روزش عوض می‌شود و به امید بازگشت محسن لحظه‌شماری می‌کند. بعد از بازگشت محسن، او نیز از غم بزرگی خلاصی پیدا می‌کند.

راضیه خواهر محسن و بزرگتر از اوست. با کمال پسر جبار بنگاهی ازدواج کرده و دختری به نام سولماز دارد. شوهرش با نظام جمهوری اسلامی و دین میانه خوبی ندارد، مدام با او جروب‌بحث می‌کند و گاه این دعوای مکرر به کتک‌زدن راضیه می‌انجامد. بعد از فرار شوهرش به عراق، او همراه دخترش سولماز به خانه پدری‌اش برمی‌گردد. زمانی که متوجه می‌شود همسرش به عضویت گروهک منافقین در آمده است، بسیار گریه و زاری می‌کند و در نهایت خانواده‌اش تصمیم می‌گیرند که با شکایت به دادگاه برای او طلاق غیابی بگیرند. **عزیزه** خواهر دوم محسن است که علاوه بر درس و مدرسه تمام کارهای خانه را هم انجام می‌دهد. وابستگی زیادی به محسن دارد. بعد از اسارت محسن سعی می‌کند مادرش را دل‌داری دهد. برای خواهرزاده‌اش سولماز قصه و داستان تعریف می‌کند تا کمتر بهانه پدرش و محسن را بگیرد. او با یکی از جانبازان قطع عضو به نام نادر ازدواج می‌کند و قرار است عید نوروز مراسم عروسی بگیرند، اما با فوت پدر مارال عروسی به تأخیر می‌افتد.

کمال پسر جبار دلال و شوهر راضیه که به علت افکار منفی و سستی ایمانش، با اسلام میانه خوبی ندارد، به نماز و عبادات اهمیتی نمی‌دهد، بد اخلاق و عصبانی است و همیشه با راضیه دعوا می‌کند. به خاطر این خصوصیات، محسن نسبت به او بدبین می‌شود و روی خوش به او نشان نمی‌دهد. او سرانجام به عراق پناهنده می‌شود و به عضویت گروهک منافقین در می‌آید و نام خود را به اژدر اسلامی تغییر می‌دهد. در هنگام سرکشی به اردوگاه اسرای ایرانی متوجه محسن می‌شود و به تلافی گذشته، نسبت‌های دروغ به او می‌دهد که این امر باعث شکنجه بیشتر محسن توسط نیروهای عراقی می‌گردد.

سولماز دختر راضیه که بعد از بازگشت به خانه پدر بزرگ همیشه بهانه محسن و پدرش را می‌گیرد. در این میان فقط قصه‌های عزیزه است که او را قانع و آرام می‌کند و سرانجام به مدرسه می‌رود و می‌پذیرد که پدرش به سفری رفته است که برگشتی ندارد.

جبار دلال پدر کمال و صاحب یک بنگاه معاملات ملکی و بر همین اساس به جبار بنگاهی معروف است. او با زبان بازی و حيله‌گری مش‌کاظم را فریب می‌دهد و دخترش را به همسری پسر خود کمال درمی‌آورد. بعد از فرار کمال و گفت‌وگوی پدر محسن با او، توجه چندانی به قضیه نمی‌کند و به کارهای روزمره خویش ادامه می‌دهد.

شیخ‌علی آخوند که به عضویت گروهک منافقین در آمده و در عراق به اردوگاه اسرای ایرانی سرکشی می‌کند و به منظور جذب افراد، برای آن‌ها سخنرانی و به نظام جمهوری اسلامی و مسئولان آن توهین می‌کند و کمال شوهر راضیه یکی از محافظان او است.

ملازم حسن ستوان عراقی که فردی اخمو و بد اخلاق و به برج زهر مار معروف است. او در اردوگاه شماره ۱۸ اسرا را بسیار آزار می‌دهد، به آن‌ها سیلی می‌زند و می‌گوید که باید به امام (ره) توهین کنند. اسرا با گفتن «مرد است خمینی» او را فریب می‌دهند و بعداً متوجه می‌شود که گول خورده است.

۲-۴- دین، اخلاق و عرفان در رمان «با جام‌های شوکران»

۲-۴-۱- محور اصلی داستان

رمان «با جام‌های شوکران» روایت‌گر تقابل گروه‌ها و گرایش‌های مختلفی است. این رمان از سویی روایت‌گر از خودگذشتگی‌ها، همیاری‌ها و جلوه‌های زیبایی از اخلاق و باورهای

دینی و معناگرایی است. کسانی هستند که در راه خدمت به وطن و دفاع از ناموس و پیروزی حق بر باطل و به حاکمیت رساندن آرمان‌های دینی از جان خود می‌گذرند، بالاترین شکنجه‌ها را تحمل می‌کنند، خانه و خانواده و بستگان را رها می‌سازند و در جبهه‌های نبرد حق علیه باطل، در جهادی مقدس می‌جنگند. خانواده‌های آنان نیز در پشت جبهه با تکیه بر باور عمیق دینی خود، مشکلات و سختی‌ها را تحمل می‌کنند و با توکل بر خدا روزگار می‌گذرانند. نمونه این گروه رزمندگان، محسن و خانواده او هستند. گروهی هم هستند که دلبستگی و اعتقاد مستحکمی به نظام و وطن و اسلام ندارند، به زندگی خود مشغولند و می‌کوشند تا با وطن فروشی و خیانت اسم و رسمی برای خود درست کنند و حتی اگر با منافع آنان همخوانی داشته باشد از خیانت به مملکت خود نیز دریغ ندارند. کمال و خانواده‌اش نماینده این گروه هستند. گروهی دیگر نظامیان عراقی هستند که به زور و ناخواسته به جنگ آمده‌اند و غیر از کشتن و شکنجه و زهر چشم گرفتن خاطره‌ای از خود به یادگار نگذاشته‌اند. آنها اسرای ایرانی را با وحشیانه‌ترین روش‌ها شکنجه می‌کنند و گویی درندگی در ذات آنان سرشته شده است.

محسن و خانواده او و نیز رزمندگان در طیف نخستند. رگه‌های تند دین و اخلاق از همان کودکی در محسن حضوری نیرومند دارند. نماز خواندن‌های کودکانه او حکایتی از همین کشش مبارک در وجود اوست. «وقتی توی خانه عرقچین بر سر می‌گذاشت و نماز می‌خواند، پدر می‌گفت که قبول باشد حاجی آقا! و لبخند می‌زد.» (نجفی، ۱۳۸۵: ۳۰) محسن با وجود سن کم به عنوان بسیجی به جبهه می‌رود، ولی به خانواده و اقوام می‌گوید که در اداره دامپزشکی خدمت می‌کند. بعد از زخمی شدن و از دست دادن یک چشم، در برابر سوالات سمج مادرش، فارع‌البال و ایثارگرانه می‌گوید: «چیزی نیس مادر، شاخ یکی از گاوها ساییده بهش ... چیزی نیس.» (همان: ۸۶)

محسن به تازگی با دختر عمویش مارال نامزد کرده و از طرفی خانواده هم متوجه حضور او در جبهه شده‌اند. او با انگیزه حمایت از دین خدا و عشق به جهاد و شهادت و نیز به خاطر حس وطن دوستی و دفاع از ناموس و مملکت خانواده را رها کرده و در عملیات‌های مختلفی شرکت می‌کند. آخرین باری که قبل از شروع عملیات به تبریز می‌آید، از ترس اینکه مبادا

به عملیات نرسد، به صورت پنهانی فقط با مارال دیدار می‌کند و به خاطر عشق به دفاع و جهاد، از دیدار با خانواده خودداری می‌کند. «تلخی را حس می‌کرد. انگار که چیزی گم کرده باشد! اما واهمه ماندن و تلواسه در عملیات شرکت نکردن، مانع از آن می‌شد که به خانه و خانواده و مارال نزدیک شود. مثل آن بود که از گردابی هولناک پرهیز می‌کند و این، دوری جستن از عزیزترین کسان زندگی‌اش بود.» (همان: ۱۱۸)

محسن سرانجام طی یک عملیات و پس از دفاعی جانانه، به اسارت دشمن درمی‌آید و در زندان‌های عراق بدترین شکنجه‌ها را تحمل می‌کند، اما حتی کلمه‌ای از اطلاعات سری نظامی و یا مشخصات فرماندهان را لو نمی‌دهد و همین رفتارش باعث خشم و عصبانیت عراقی‌ها و شکنجه بیشتر او می‌شود. «صاحب منصب دست برد و شاسی را فشار داد. و باتوم بر پشتش نواخته شد. اتاق شروع کرد به چرخیدن؛ صورتهای، پوزخندها، عکس قائد اعظم، میز و صندلی و پنجره کرکره‌دار و همه چیز، نقش بر زمین شد.» (همان: ۱۲۹ - ۱۳۱)

در ترسیم این طیف و محوریت بخشیدن به خواسته‌ها و باورها و آرمان‌های آنان نویسنده گاه از برش‌هایی بهره می‌برد که گرچه در کنش اصلی داستان جایی ندارند؛ اما در تثبیت نگاهی متعالی در اندیشه مخاطب نقش بازی می‌کنند؛ از این جمله است آنجا که از پدری حکایت می‌شود که برای دیدار فرزند به جبهه رفته، اما در آنجا خبر شهادت او را داده‌اند و اینک که در راه برگشت با محسن در اتوبوس تهران-تبریز همسفر شده، ایثارگرانه از آرزوی بلند فرزندش می‌گوید و به خاطر شهادت فرزندش خدا را شکر می‌کند. «آره جوان! بالاخره به آرزویش رسید ... طفلک خیلی دلش می‌خواست بره پیش دوستان شهیدش ... عزیز دلم همیشه می‌گفت که خسته شدم بس که منتظر موندم.» (همان: ۸۲)

محوریت بخشیدن به اندیشه‌های بلند اخلاقی و دینی زمانی جذابیت خواهد داشت که در چالشی نفس‌گیر با طیف مقابل ترسیم گردد. نویسنده در تلاشی موفق برای باورپذیر کردن طیف دوم هم از بیگانگان و هم از خودی‌ها بهره می‌برد. در گروه دوم، هم نیروهای بعثی عراق هستند که بویی از انسانیت و مهر در وجودشان نیست و اسرا را تا حد مرگ شکنجه می‌کنند و آنها را که شهید می‌شوند، یکی پس از دیگری از اردوگاه خارج می‌کنند و نیز گاه و بیگاه و بدون دلیل اسرا را جمع و آنها را با بدترین روش‌ها شکنجه می‌کنند.

«اسیرها را لخت کردند و یک دو جین از سربازها و درجه‌دارها بر سر آنها ریختند و با کابل شروع کردند به کتک زدن... صحنه مثل نمایش فیلم بود... درخت‌های لخت حیاط، باران ریز و اسیران عریان که وحشت‌زده و بی‌پناه بودند و مأمورانی که گویی برای کتک زدن و دریدن آفریده شده بودند!» (همان: ۱۶۲) و هم کسانی چون کمال شوهر خواهر محسن و شیخ‌علی آخوند که کارشان وطن‌فروشی و دادن اطلاعات دروغ در مورد اسیران ایرانی به عراقی‌هاست تا برای خود مقام و مرتبه‌ای کسب کنند و اگر بشود پناهندگی بگیرند. کمال از ابتدا اعتقاداتی انحرافی دارد و بعد از پیروزی انقلاب و شروع جنگ به منافقین می‌پیوندد و برای آنها کار می‌کند. او معتقد است که نباید برای جمهوری اسلامی و دفاع از آن خود را به خطر انداخت و از اینکه به سربازی نرفته، احساس خوبی دارد. «مگه مغز خر خوردم عمو؟! رژیم عراق و ایران هر دو سر و ته یک کرباسند. هر دو به خاطر اینکه تضادهای جامعه خودشان رو لاپوشی کنند، دارند تو سر و کله هم می‌زنند.» (همان: ۷۲)

شیخ‌علی آخوند نیز از ایرانیانی است که به منافقین پیوسته و می‌کوشد با سخنرانی اسرا را به پیوستن به این گروهک تشویق کند. «متأسفانه خفقان حاکم بر ایران باعث از بین رفتن جو تفاهم و زمینه‌های همکاری آزاد شده... بانی این جنگ و تجاوز باید بداند اراده ملت عراق منبعث از اراده ملت عرب بوده و تا نابودی کامل ابعاد توطئه و تجاوز، استوار و خلل‌ناپذیر خواهد بود.» (همان: ۱۹۸ - ۱۹۹) در تقابل این طیف‌ها مهم این است که مخاطب از صمیم جان خود را همراه طیف اول و آرمان‌ها و رفتارها و باورهای آنان می‌خواهد و می‌پسندد و این بدین معنی است که این دیدگاه متعالی در این داستان محور و اساس است.

۲-۴-۲- ویژگی‌های دینی، اخلاقی و عرفانی اشخاص محوری داستان

در رمان با جام‌های شوکران، افرادی هستند با ویژگی‌های دینی و اخلاقی منحصر به فرد و چشم‌نواز. کوچک‌ترها نسبت به بزرگ‌ترها احترام می‌گذارند و در مواقع ضرورت و در هنگامه‌های مسئولیت‌ها و از خود گذشتن‌ها، می‌کوشند بی‌آنکه بزرگ‌ترها به‌ویژه پدر و مادر از آن‌ها برنجند، آنان را قانع کنند و به وظایف دینی و ملی وفادار بمانند. رزمندگان در ساعات دلهره‌آور پیش از عملیات، ملکوتی‌تر و آسمانی‌تر می‌شوند. نمازها طولانی و چشم‌ها

اشک‌بار و چهره‌ها خندان می‌گردد. افرادی چون مش‌کاظم و محسن از ابتدا دارای ویژگی‌های برجسته دینی و اخلاقی هستند. پدر محسن همیشه نماز ظهرش را در مسجد اقامه می‌کند. محسن از کودکی اهل نماز و عبادت است. او در دوران پاسداری و در زمان عملیات و درگیری با دشمن هم نماز را پاس می‌دارد. نمونه‌هایی زیبا از بروز خصوصیات دینی و اخلاقی را می‌توان در رفتار اسرا با همدیگر مشاهده کرد که با وجود نبود امکانات و تجهیزات در اردوگاه‌های مخوف صدام، صحنه‌هایی به یادماندنی از ایثار و از خودگذشتگی را به تصویر می‌کشند.

یکی از شخصیت‌های برجسته این داستان، محسن است. کشش‌ها و کوشش‌های روحانی و معنوی از همان نوجوانی در او نمودی آشکار دارد، کشش و کوششی که در خانه مورد تأیید و تقویت است. «وقتی توی خانه عرق‌چین بر سر می‌گذاشت و نماز می‌خواند، پدر می‌گفت قبول باشد حاجی آقا! و لبخند می‌زد.» (همان: ۳۰) او حتی در سختی‌های توان‌سوز، چه آن هنگام که زخمی است و چه آنگاه که در غربت اسارت شکنجه می‌شود نیز نماز را فراموش نمی‌کند و حتی در بیمارستان در حالی که زخمی است، از این مهم غفلت نمی‌ورزد. «بی‌وضو و تیمم شروع کرد به نماز خواندن. الله اکبر. نمازش را به آرامی می‌خواند؛ درست مثل زمانی که سر پا بود و وضو می‌گرفت.» (همان: ۶۷) محسن در هنگام اسارت، به همراه دیگر اسرا، با وجود شکنجه فراوان نمازشان را می‌خواند. «با دست‌های خون‌آلود، بر کف آسایشگاه تیمم کردند و الله اکبر. خدا بزرگتر از آن است که به وصف درآید. نماز خواندند.» (همان: ۱۷۷)

رفتار اخلاقی مارال هنگامی که مادرش با ازدواج او و محسن مخالف و معتقد است که محسن شغلی ندارد و در خانواده‌ای پر جمعیت زندگی می‌کند و مرد خانواده خودش نیست، نمونه‌ای احساس‌برانگیز از تواضع اخلاقی است. «مارال برخاست و رفت جلوی مادرش دو زانو نشست.

– مامان! به خدا اینجا که جنگ و دعوا نیست، طرف کشی بشه ... شما عزیز منید. بدون شما زندگی چه ارزشی داره واسم!؟

مارال خم شد و دست‌های مادرش را بوسید. آن وقت اشک هر دویشان درآمد.» (همان: ۲۱)

جلوه‌هایی زیبا از حالات عرفانی و روحانی را در هنگامه عملیات در رزمندگان می‌توان دید. «زمان آغاز عملیات نزدیک می‌شد. نمازها طولانی‌تر، چشم‌ها خیس‌تر، نگاه‌ها عمیق‌تر، صورت‌ها روشن‌تر و او به مرگ فکر می‌کرد.» (همان: ۲۷) و می‌توان از همیاری اسرا در بی‌کسی‌های اسارت یاد کرد. «(محسن) از اتاق مجروحان که بیرون آمد، باز چند نفر دوره‌اش کردند. لباس‌هایش را درآوردند و تا بجنبند، بردندش به پشت زیلویی آویزان و با آب ولرم شستشویی دادند. بی‌صدا گریه می‌کرد. شرم، همه وجودش را لبریز کرده بود و بی‌پناه بود در برابر آن همه محبت. لباس تمیز بر او پوشاندند.» (همان: ۱۶۴)

۲-۴-۳- باورهای شخصیت‌های اصلی داستان در سطوح معنوی و دینی

نویسنده کوشیده است هم باورهای عمیق مذهبی و هم گونه‌ای باورهای معناگرای سطحی و مسئولیت‌گریز و هم باورهای التقاطی و منحرف از دین را ترسیم کند. از سویی کسانی هستند که در پرتو ایمان مذهبی خویش باور دارند که جانفشانی رزمندگان در جبهه، باعث آسودگی زندگی مردم است. اینان جنگ و دفاع از وطن را امری مقدس و در راه خدا و کوششی برای حفظ دین می‌دانند و با رزمندگان احساس همدردی می‌کنند.

مادر مارال در مورد وضعیت محسن نگران است و از اینکه او به جبهه می‌رود عصبانی است؛ اما پدر مارال باور دیگری دارد. «اولش که بیکار نیست؛ دویمش اگه پسر کمک باباش بکنه، ایرادی داره مگه؟ سیم اگه محسن و امثال او جبهه نمی‌رفتن، حالا تو که اینجا راحت و آسوده نمی‌تونستی مغز منو بخوری ... تازه، او که جبهه نمی‌رود، می‌ره واسه امدادگری، با هلال احمر.» (همان: ۱۷) در بحبوحه عملیات که محسن با گروهی از رزمندگان زخمی و شهید تنها مانده و کمکی هم نرسیده، دچار نوعی نوعی تردید می‌شود و لحظه‌ای قصد ترک میدان و عقب‌نشینی دارد؛ اما وقتی که به شهدا نگاه می‌کند، پشیمان می‌شود و دفاع را ادامه می‌دهد تا اینکه به اسارت دشمن درمی‌آید. «نگاهی به جنازه‌ها انداخت که آرام و آسوده خوابیده بودند. با خود فکر کرد که هر کدام از شهیدان، عزیز خانواده‌ای هستند. آنها رفته بودند. باید قبول کنی محسن! تو مرکز کائنات نیستی. فکر نکن اگر تو نباشی، کار دنیا تعطیل میشه. نه! مارال کمی اشک می‌ریزد و آبجی‌هایت غصه می‌خورند. دوستانت اندوهگین

می شوند و پدر و مادرت قدری پیرتر می شوند. اما تو برای خدا می جنگی؛ این مهم است.»
(همان: ۵۵)

اعتقاد به تقدیر و سرنوشت و اینکه خداوند همه چیز را برای انسان مقدر کرده است، از ویژگی های شخصیت های برجسته رمان و از جمله محسن است. او باور دارد که عدم دیدار با خانواده، شرکت در عملیات و اسارتش به دست دشمن را همگی خدا در تقدیر او نوشته است. او را در گفتگویی موثر با خویش چنین می بینیم. «... سرنوشت این جوری بوده شاید. یعنی اینکه من بروم زادگاهم، بروم به خانه و دیدار اهل خانه، بیایم عملیات و اون جریانات و بعدش هم اسیر بشم! چه کسی رقم زده، پیشانی نوشت تو را؟ خدا ... او تقدیر کرده ... یعنی سرنوشت هر کسی را مقدر کرده ... بیرون از تقدیر او چیزی نیست.» (همان: ۱۴۹) از سویی دیگر کسانی را می بینیم که اعتقادات دینی آنان بسیار سطحی و عاطفی و به دور از برخی از مسئولیت هایی است که در دین برای مومنین تعریف شده است، کسانی که فی المثل در عین ادعای مسلمانی شراب هم می خورند و می انگارند تنها داشتن دلی پاک کافی است. عبدالقادر دکنر عراقی از همین جمله است، او از کسانی است که در عین اقرار به مسلمانی و کمک به اسرای ایرانی - به ویژه به محسن - شراب هم می نوشد و می اندیشد پایبندی به سنن دینی ضرورتی ندارد. باورهای او را در گفتگو با محسن به وضوح می توان دید. «اسم من عبدالقادره. اهل نجف هستم. مسلمان و مسلمان زاده ام؛ اما خب، عرق هم می خورم. انسان باید دل پاکی داشته باشه.» (همان: ۱۴۵)

کسانی چون جبار دلال پدر کمال، چندان دل دلبستگی به انقلاب و دین ندارند و فقط به دنبال معامله و کار روزانه خود هستند و می کوشند تا سودی از این راه به دست آورند. پس از فرار کمال، مش کاظم به نزد جبار می رود و به او هشدار می دهد که چرا در برابر پسریت احساس مسئولیت نداری؛ اما جبار خیلی خونسرد است، نسبت به سرنوشت کمال و زن و فرزندش بی توجه است و حواسش تنها به کار بنگاه است. «جبار نشست. سیگارش را توی جاسیگاری له کرد ... آن وقت دست به گوشی تلفن برد تا درباره قیمت خانه ای که نشان دو خریدار داده بود، با صاحبخانه صحبت کند.» (همان: ۱۹۵)

کمال و شیخ‌علی آخوند به دلیل داشتن افکار التقاطی و ضدیت با دین و اسلام واقعی از کشور خود فرار می‌کنند و ضمن پناه بردن به دشمن، برآند تا اسرای ایرانی را نیز بفریبند و از ایران بیزار کنند. آنها در عراق با حضور در میان اسرای ایرانی، به شستشوی مغزی افراد می‌پردازند و سعی دارند آنها را نسبت به ایران و جمهوری اسلامی بدبین و به عضویت گروهک منافقین متمایل کنند. شیخ‌علی ایران را مقصر جنگ و رژیم ارتجاعی می‌داند. «متاسفانه خفقان حاکم بر ایران باعث از بین رفتن جو تفاهم و زمینه‌های همکاری آزاد شده. ... دریغ که جنگ خانمانسوزی که رژیم ارتجاعی حاکم بر ایران به راه انداخته. ... ما امیدواریم جنگ با پیروزی حق بر باطل به آخر برسد.» (همان: ۱۹۸-۲۰۰) کمال نیز اعتقاد چندانی به مبانی اسلامی ندارد، اهل نماز و روزه نیست، خدمت سربازی هم نرفته و باورش این است که ایران و عراق هر دو مقصرند. «کمال لیسانس علوم تغذیه بود. ... با نماز و روزه چندان میانه‌ای نداشت. گاهی وقت‌ها مباحات می‌کرد و به زرنگی خود می‌بالید که زمان جنگ به سربازی نرفته است.» (همان: ۷۲) «رژیم عراق و ایران هر دو سر و ته یک کرباسند. ... مگه کسی عقلشو از دست داده باشه که بره به خاطر اینا نفله بشه.» (همان: ۷۲)

۲-۴-۴- جایگاه شخصیت‌های دارای تمایلات دینی و عرفانی در داستان

یکی از ویژگی‌های رئالیسم و یا شاید به عبارتی دقیق‌تر شبه رئالیسم در دهه‌هایی پیش از انقلاب ترسیمی معمولاً نفرت‌انگیز از چهره‌هایی است که به صورت‌های مختلف رنگ و بوی مذهبی بدان‌ها داده می‌شود. این رفتار به صورت کلیشه‌ای تکراری میراث ادبی این دوره است و هر کس قلمی در دست می‌گیرد خود را ملزم می‌بیند که هر کجا چهره‌ای مذهبی را مطرح می‌کند، او را با خرافه، ریاکاری، طمع، انگل‌صفتی، شهوت‌رانی و ... پیوند زند. کافی است نگاهی بیندازیم به آثار کسانی چون صادق هدایت، بزرگ علوی، دولت-آبادی و حتی آل‌احمد تا با خیلی از چهره‌هایی این چنینی روبرو شویم؛ بنابراین در تبیین چگونگی انعکاس دین و معنویت در یک داستان باید دقت کرد که نویسنده چهره‌های مذهبی و دینی را با چه ویژگی‌هایی همراه می‌کند و می‌کوشد مخاطب چه تصویری از مذهبی‌ها بیابد.

در این رمان برخلاف آثار پیش از انقلاب، اشخاصی که تمایلات دینی و عرفانی دارند، از جایگاه برجسته و چشم‌نوازی برخوردارند. اینان افرادی اهل کار و تلاش و روزی حلال هستند (مش کاظم پدر محسن)، از دوران کودکی و نوجوانی در امور خانواده به پدر و مادر کمک می‌کنند (محسن)، بدون هیچ چشم‌داشتی به جبهه می‌روند و از وطن دفاع می‌کنند و در این راه از اسارات و شهادت بیمی ندارند و در برابر سختی‌ها و مشکلات خم به ابرو نمی‌آورند. در این حکایت ایمان و ایثار می‌بینیم که رزمندگانی چون محسن در دوران اسارت، در برابر شکنجه‌های وحشیانه بعضی‌ها مردانه می‌ایستند و حسرت تسلیم را بر دل آنان می‌گذارند و سرانجام به وطن بازمی‌گردند.

محسن به عنوان برجسته‌ترین شخصیت رمان با آن ویژگی‌های اخلاقی و دین‌مداری از ابتدا، جایگاه خاصی در روند داستان دارد. او از کودکی فردی فعال و زحمت‌کش و همیار پدر است. سپس با نیروهای هلال احمر همکاری می‌کند و به دور از چشم خانواده به جبهه می‌رود و بعد از نابینا شدن در یک عملیات قضیه را به خانواده و نامزدش می‌گوید. «محسن دوم دبیرستان بود که تن به کار سپرده بود؛ تنها پسر خانه بود و دو خواهر کوچکتر از خود داشت.» (همان: ۱۶) مارال خطاب به مادرش می‌گوید. «مامان! خدا بزرگه. محسن باغیرته. اگه بی‌غیرت بود که نمی‌رفت سر ساختمان ... اگه دیپلمش رو دیرتر گرفته، واسه اینه که مجبور بوده کار کنه.» (همان: ۲۱) خانواده محسن به تصور این که او در هلال احمر خدمت می‌کند نمی‌دانند در جبهه می‌جنگد. محسن در هنگام عملیات با خودش چنین زمزمه می‌کند. «مامان! این منم. فرزند تو. خیال می‌کنی رفته‌ام توی روستاها آمپول به گاوها و گوسفندها بزنم! اما من آمده‌ام بیجنگم؛ حلالم کن.» (همان: ۳۲)

مش کاظم از دیگر شخصیت‌های دینی و اخلاقی رمان به عنوان فردی زحمت‌کش و اهل روزی حلال تصویر شده است. شب‌ها خسته از کار روز تا شام را می‌خورد؛ بی‌آنکه با کسی گپ و گفت‌وگویی داشته باشد به خوب می‌رود. «مش کاظم زیاد اهل گپ زدن نیست. آن روزها ... خسته از بنایی می‌آمد و تا شام را می‌خوردند، خواب، پلک‌هایش را سنگین می‌کرد. گاهی بچه‌ها پدرشان را می‌دیدند که تیکه داده به پشتی - همان‌طور که

تلویزیون را نگاه می‌کرد- خر و پفش بلند می‌شد. بیچه می‌زدند زیر خنده و سکینه سلطان در دفاع از شوهرش می‌گفت: چی کار کنه بیچاره؛ از بس که خسته‌اس!» (همان: ۳۵)

مقاومت اسرا در برابر دشمن و رفتار منحصر به فرد آنها نسبت به همدیگر در دوران اسارت نمونه دیگری از خصوصیات اشخاص دیندار و اخلاق‌مدار این رمان است. هم‌زمان محسن در اردوگاه، او را تر و خشک می‌کنند و بر زخمش مرحم می‌گذارند. «محسن» از اتاق مجروحان بیرون آمد، باز چند نفر دوره‌اش کردند. لباس‌هایش را درآوردند و با آب ولرم شستشویی دادند. بی‌صدا گریه می‌کرد. شرم همه وجودش را لبریز کرده بود و بی‌پناه بود در برابر آن همه محبت. لباس تمیزی بر او پوشاندند.» (همان: ۱۶۹)

۲-۴-۵- نقش ویژگی‌های دینی و اخلاقی شخصیت‌ها و باورهای آنها در کنش و سیر داستان

ادعایی گزاف نخواهد بود اگر بگوییم کنش این حکایت اساساً بر اساس باورهای بلند و ویژگی‌های اخلاقی شخصیت‌های برجسته آن شکل می‌گیرد و داستان کوششی است برای به تصویر کشیدن نقش همین ارزش‌ها. نمونه‌هایی بسیار بر این مدعا می‌توان سراغ گرفت. از نکات بارزی که در جریان رمان به آن توجه ویژه‌ای شده، قوت قلب و تحمل پدران و مادران رزمندگان و شهدا در هنگام اعزام فرزندان به جبهه و یا شنیدن خبر شهادت آنهاست؛ رفتار و برخوردی که باعث دلگرمی رزمندگان می‌شود. پذیرش این مسئله که جهاد در راه خدا و دفاع از وطن باعث سربلندی است، هم به خود والدین شهدا قدرت مقاومت می‌دهد و هم روحیه رزمندگان را تقویت می‌کند و زبان افراد خرده‌گیر را می‌بندد. به عنوان نمونه می‌توان از پیرمردی مثال زد که برای دیدن فرزندش به جبهه رفته و با خبر شهادتش برگشته و با این حال خدا را سپاس می‌گزارد. این رفتار و اخلاق تحسین محسن را برمی‌انگیزد و باعث قوت قلب او در ادامه راهش می‌شود. «مرد داشت زیر لب دعا می‌خواند و محسن، حمد و شکرگزاری او را می‌شنید. در دل به روحیه مرد آفرین گفت. پدر یک رزمنده باید این طور باشد. بنده خدا ... رفته برای دیدن نور چشم خویش. حالا که دست خالی دارد برمی‌گردد،

باز خدای را شکر می گوید.» (همان: ۸۲) نمونه دیگر این گروه مادران شهدا هستند که پس از شهادت فرزندان خود، معمولاً غم و اندوه خویش را در خانه خیلی بروز نمی دهند، آخر هفته ها به مزار شهدا می روند و فاتحه ای می خوانند و ضمن درد دل با فرزندان شان، به همدیگر امیدواری و قوت قلب می دهند. اتفاقاتی چنین را در گفتگوی سکینه سلطان، مادر محسن با یکی از مادران شهدا می توان دید. «(سکینه سلطان) زنی را دید که روی قبری پهن شده بود. دستش را روی قبر گذاشت و فاتحه خواند. مادر شهید خون می گریست. ... سکینه سلطان قرار از کف داد و همتای زن شروع به گریستن کرد.

- باز تو می دونی پسرت کجا خوابیده خواهر!

- پسر شمام شهید شده!؟

- چه می دونم خواهر. اگه می دونستم که دلم این قدر آتیش نمی گرفت.

- امیدت را از دست نده خواهر. تو باز به امیدی داری. ... خب شاید اسیر شده و اسمشو ندادن

صلیب سرخ.» (همان: ۱۸۱ - ۱۸۲)

روحیه بالا و مقاومت و پایداری رزمندگان در جبهه های جنگ و حتی زمانی که امیدی به زنده ماندن ندارند، از نکاتی است که نویسنده رمان به آن اشاره داشته است. می توان نمونه آورد از رفتار محسن با رزمندگان مجروح بعد از عملیات و مدتی پیش از اسارت با وجودی که از درد پا رنج می برد و بی هیچ کمکی در محاصره دشمن قرار گرفته است. این صحنه شجاعت، از خود گذشتگی و ایثار او را به نحو موثری به تصویر می کشد. این رفتار محسن و دیگر شخصیت های رمان باعث مقاومت و پایداری دیگران در سیر داستانی رمان می شود. «رفت سراغ زخمی ها. ... با هر زخمی سخنی می گفت بلندشان می کرد. آنهایی که بی رمق بودند، کول می گرفت و کنار برجستگی سمت راست قله جمع می کرد ... حمید ذاکر فرمانده گروهان ... رو به باد تا خورده بود، از نیمرخ، او را شناخت ... از زیر بغل هایش گرفت و کشان کشان برد کنار سایر زخمی ها. قامت راست کرد تا نفسی تازه کند. اهمیتی به تیرها و ترکش ها نمی داد و نمی توانست اهمیتی بدهد. ... دو نفر آن سوی قله افتاده بودند و درست در تیررس عراقی ها. آخرین توان خود را جمع کرد و به سوی آن ها دوید، تلوتلو خوران

یکی از زخمی‌ها را برداشت و کول گرفت. ... حدود سی زخمی را یک جا جمع کرده بود.» (همان: ۹۳-۹۴).

۲-۴-۶- ویژگی‌های خاص مرتبط با اشخاص مذهبی و معناگرا در داستان

شخصیت‌های مذهبی و معناگرا در این رمان از خصوصیات مثبت اخلاقی و ویژگی‌های خاصی برخوردارند که هر کدام زیبایی‌هایی دارند و در جایگاه خویش بر دل می‌نشینند. پاک‌دلی، اعتقاد به کرامت ائمه و درخواست از آنها (سکینه سلطان)، دل‌کندن از خانه و خانواده و فامیل و زندگی راحت و نیز دینداری و روحیه بالای رزمندگان اسلام، از ویژگی‌هایی است که اشخاص مذهبی در این رمان به نمایش می‌گذارند. سکینه سلطان زن مش‌کاظم، بعد از اینکه صاحب سه دختر می‌شود، از خدا فرزند پسری می‌خواهد. هنگام سفر به مشهد مقدس، با توجه به اعتقاد راسخ و پاکی که به کرامت ائمه دارد، از امام رضا^(ع) فرزند پسری می‌خواهد. محسن استجابت همین دعای اوست که برآورده می‌شود. «توی راه نیت کردم مشدی، گفتم تا چشمم می‌افته به گنبد طلای امام، بعد سلام، اولین آرزویم را بهش بگم. به سلامت رسیدیم مشهد. ... سلام یا امام رضا. ... یا غریب امام. می‌بخشی؛ رویم نمی‌شه. اما شما آقا هستین. من یه اولاد پسر می‌خوام. با خجالت گفتم و رفتم توی حرم.» (همان: ۴۰) این را می‌توان مقایسه کرد با بسیاری از داستان‌های شبه رئالیستی پیش از انقلاب و یا حتی پس از انقلاب نویسندگانی که در حال و هوای پیش از انقلاب پرورده شده و شکل گرفته‌اند که معمولاً ایمان شخصیت‌ها به ائمه و یاری خواستن از آن‌ها در فضایی خرافی مطرح می‌شود.

گذشتن از خانه و خانواده و فامیل و زندگی راحت، به عشق شرکت در عملیات و دفاع از وطن، از ویژگی‌های خاص افراد مذهبی و مخصوصاً رزمندگان اسلام است. محسن به عنوان یک رزمنده از خانواده دل می‌کند و حتی در آخرین سفر به تبریز، با آنها دیدار نمی‌کند و فقط مارال را می‌بیند. «ندیدن خانه و پدر و مادر، تلخ بود. ... اما واهمه ماندن و تلواسه در عملیات شرکت نکردن، مانع از آن می‌شد که به خانه و خانواده و مارال نزدیک شود. مثل آن بود که از گردابی هولناک پرهیز می‌کند و این، دوری جستن از عزیزترین کسان زندگی‌اش بود.» (همان: ۱۱۸) اسرای ایرانی در برابر شکنجه‌های دردناک و تنبیهات

وحشیانه یعنی‌ها آن‌چنان می‌ایستند که مأموران زندان‌های رژیم بعث عراق را خشمگین و درمانده می‌سازند. «در انتهای تونل، اسرا را در دسته‌های پنج نفری، روی زمین نشانده بودند. از از سر و صورت همه‌شان خون می‌ریخت. گوشه و کنار صورتشان پاره شده بود. ... بعضی‌ها بینی‌هایشان ترکیده بود و خون فواره می‌زد. اسامی را تند تند خواندند و همه را روانه آسایشگاه‌ها کردند. کف بتونی بود و هیكل‌های له شده بود که بر کف بتونی سقوط می‌کرد. - عجب کتک مفصلی!

یک‌دفعه موج خنده در بین اسرا افتاد.

ناگهان نگهبان عراقی، از صحنه‌ای که دید، وحشت کرد.

(اسرا) با دستهای خون‌آلود بر کف آسایشگاه تیمم کردند و الله اکبر. خدا بزرگتر از آن است که به وصف درآید. نماز خواندند و گرسنه از حال رفتند.» (همان: ۱۷۵-۱۷۷)

۳- نتیجه‌گیری

اخلاق، دین، عرفان و گرایش‌های روحانی و معنوی همواره بخشی پررنگ از زندگی انسان‌ها بوده و طبیعی است. اگر در ادبیات داستانی هر ملتی که کم و بیش آینه‌ای است که می‌توان زیر و بم زندگی را در آن مشاهده کرد، انعکاسی گسترده بیابند. در ادبیات داستانی ایران نیز در بازه‌های زمانی مختلف بازتاب این کشش‌ها و کوشش‌های متعالی را می‌توان دید. این بازتاب اگر در سال‌های پیش از انقلاب متأثر از گرایش‌های ایدئولوژیک و شبه ایدئولوژیک و بازی‌های سیاسی و حکومتی انعکاسی مایوس‌کننده بود؛ سال‌های پس از انقلاب اسلامی و بعد از حیات دوباره و چشم‌نواز اسلام در متن تب و تاب‌های اجتماعی و سیاسی جامعه و تغییر نگاه ایدئولوژیک مردم نسبت به اسلام و تفکر دینی و با پیش آمدن جنگ تحمیلی و حضور خیره‌کننده نیروهای مذهبی جلوه‌ای دیگر یافت.

انعکاس کشش و کوشش‌های دینی و اخلاقی و معنوی البته از طرق گوناگون و به شکل‌های مختلفی اتفاق می‌افتد و نویسنده در قالب رفتار، گفتار، کردار و ویژگی‌های عاطفی و روحی-روانی شخصیت‌های داستان آن را به نمایش می‌گذارد.

رمان «با جام‌های شوکران» اثر عبدالمجید نجفی از آثار دهه هشتاد است و موضوع آن، حکایت زندگی محسن شفیعی، از نوجوانی تا رزمندگی، اسارت و آزادی است. آنچه در این رمان نمودی آشکار دارد اعتقاد دینی، توکل به خدا، اخلاق‌مداری، احترام به بزرگترها، عشق به وطن، نوع‌دوستی، از خودگذشتگی و ایثار و تحمل سختی‌های ایرانیان در دفاع از حق و دین و ناموس و شرف و مملکت است. این رمان، روایتگر تقابل گروه‌ها و گرایش‌های مختلفی است.

الف- روایتگر از خودگذشتگی‌ها، همیاری‌ها و جلوه‌های زیبایی از اخلاق و باورهای دینی و معناگرایی است. کسانی هستند که در راه خدمت به وطن و دفاع از ناموس و پیروزی حق بر باطل و به حاکمیت رساندن آرمان‌های دینی از جان خود می‌گذرند، بالاترین شکنجه‌ها را تحمل می‌کنند، خانه و خانواده و بستگان را رها می‌سازند و در جبهه‌های نبرد حق علیه باطل، در جهادی مقدس می‌جنگند؛ کسانی که نه تنها خودشان چنین از خود می‌گذرند که خانواده‌هایشان نیز در پشت جبهه با تکیه بر باور عمیق دینی خود مشکلات و سختی‌ها را تحمل می‌کنند و با توکل بر خدا روزگار می‌گذرانند.

در این حکایت، افرادی که مخاطب با آنان به همدلی می‌رسد و کسانی که نگران سرنوشت آن‌ها می‌شود، افرادی هستند با ویژگی‌های دینی و اخلاقی رشک‌برانگیز و چشم‌نواز و در فضایی سرشار از زیبایی‌های معنوی و اخلاقی. فضایی با این باور که خداوند همه چیز را برای انسان مقدر کرده است (از جمله می‌توان محسن را دید که باور دارد عدم دیدار با خانواده، شرکت در عملیات و اسارتش به دست دشمن را تمامی خدا در تقدیر او نوشته است)، فضایی که در پرتو ایمان مذهبی می‌اندیشند. جانفشانی رزمندگان در جبهه، باعث آسودگی زندگی مردم و جنگ و دفاع از وطن امری مقدس و در راه خدا و کوششی برای حفظ دین است. فضایی که کوچک‌ترها با تمامی احساس‌های تند مذهبی و دغدغه‌های انقلابی، نسبت به بزرگترها احترام می‌گذارند و در مواقع ضرورت و در هنگامه‌های مسئولیت‌ها و از خودگذشتن‌ها می‌کوشند؛ بی‌آنکه بزرگترها به‌ویژه پدر و مادر از آن‌ها برنجند، آنان را قانع کنند و به وظایف دینی و ملی وفادار بمانند. از همین گروه‌ها پدران و مادرانی که در هنگام اعزام فرزندان خود و یا شنیدن خبر شهادت آن‌ها صحنه‌هایی زیبا از

قوت قلب و مقاومت را به نمایش می‌گذارند، والدینی که برخورد و رفتارشان به رزمندگان دلگرمی می‌بخشد. پذیرش این مسئله که جهاد در راه خدا و دفاع از وطن باعث سربلندی است، هم به والدین شهدا توان ایستایی می‌دهد، هم روحیه رزمندگان را قوت می‌بخشد و هم زبان خرده‌گیران را می‌بندد.

ب- روایتگر کسانی است که اعتقادات دینی آنان بسیار سطحی و عاطفی و به دور از برخی مسئولیت‌هایی است که در دین برای مومنین تعریف شده است، کسانی که فی‌المثل در عین ادعای مسلمانی شراب هم می‌خورند و بهانه می‌آورند که تنها داشتن دلی پاک کافی است. نویسنده با ترسیم این تقابل‌ها در روایت خویش از زندگی کوشیده است، هم باورهای عمیق مذهبی و هم گونه‌ای باورهای معناگرای سطحی و مسئولیت‌گریز و هم باورهای التقاطی و منحرف از دین را ترسیم کند. در این رمان که برخلاف آثار پیش از انقلاب اشخاص با تمایلات دینی و عرفانی، از جایگاه برجسته و چشم‌نوازی برخوردارند، اشخاص و گروه‌هایی نیز هستند که دلبستگی و باور چندانی به دین و اسلام حقیقی ندارند و فقط به دنبال منافع خود هستند و اگر بتوانند از وارد کردن ضربه به دین نیز غفلت نمی‌کنند. (خانواده کمال و منافقین)

اما آنچه در این تقابل‌ها نمودی آشکار دارد ارزش بخشیدن به دین و ارزش‌های دینی و برانگیختن مخاطب به دریافتی معنوی و روحانی از زندگی و کوچک کردن کفش دنیا بر پاهای اوست. نویسنده می‌کوشد تا با ریختن طرحی از زندگی کسانی که می‌توان آنان را لمس کرد و در کنار خود دید، خوانندگان را به تفسیری متعالی از هستی و حیات برساند و در واقع روایت در دستان او بهانه‌ای برای این مهم است.

فهرست منابع

۱. ایرانی، ناصر. (۱۳۶۴). **داستان، تعاریف، ابزارها و عناصر**. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۲. بارونیان، حسن. (۱۳۸۹). **شخصیت‌پردازی در داستان‌های کوتاه دفاع مقدس**. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.

۳. پارسی نژاد، کامران. (۱۳۷۸). **ساختار و عناصر داستان**. تهران: حوزه‌ی هنری.
۴. داد، سیما. (۱۳۸۰). **فرهنگ اصطلاحات ادبی**. چاپ سوم. تهران: مروارید.
۵. شریفی، محمد. (۱۳۸۷). **فرهنگ ادبیات فارسی**. تهران: معین.
۶. عابدی، داریوش. (۱۳۷۵). **پلی به سوی داستان‌نویسی**. چاپ دوم. تهران: مدرسه.
۷. فورستر، ادوارد مورگان (۱۹۹۰). **جنبه‌های رمان**. ترجمه‌ی محسن سلیمانی. (۱۳۶۹). چاپ چهارم. تهران: نگاه.
۸. میرصادقی، جمال. (۱۳۷۶). **عناصر داستان**. تهران: سخن.
۹. میرصادقی، جمال. (۱۳۶۶). **ادبیات داستانی؛ قصه، داستان کوتاه، رمان**. چاپ دوم. تهران: ماهور.
۱۰. میرعابدینی، حسن. (۱۳۹۲). **تاریخ ادبیات داستانی ایران**. تهران: سخن.
۱۱. میرصادقی، جمال. (۱۳۸۸). **فرهنگ داستان‌نویسان ایران**. تهران: چشمه.
۱۲. نجفی، عبدالمجید. (۱۳۸۵). **با جام‌های شوکران**. تهران: صریر.
۱۳. یونسی، ابراهیم. (۱۳۶۹). **هنر داستان‌نویسی**. چاپ پنجم. تهران: نگاه.

